

Türklerin İslamlaşma Sürecine Dair Türk Tarih Yazımındaki Bazı İfadeler Üzerine

Okтай BERBER*

Özet

Türklerin İslamlaşması, Türk tarihini ilgilendirdiği kadar dünya tarihini de önemli ölçüde ilgilendiren bir süreçtir. Bu süreci izah ile ilgili 20. yüzyılın başlarından bugüne kadar çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu çalışmalar neticesinde toplum hafızasında hemen herkes tarafından üzerinde hemfikir olunan bir takım söylemlerin ortaya çıktığını görmekteyiz. Türk Tarih yazımı içerisinde yer alan Türklerin İslamlaşma sürecine dair açıklamaların bir kısmı ise sürecin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu çalışmada dönemin çeşitli kaynaklarına atıfta bulunarak tarih yazımına yerleşen bazı ifadeler sorgulanmaya çalışılmıştır. Araştırma sonucunda tabu haline dönüşen ifadelerin toplum algısını olumsuz etkilediği, bu doğrultuda tarih yazımını ve anlatımını gözden geçirmek gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Emeviler, Abbasiler, Talas Savaşı, Kitlese İslamlaşma, Türk-Arap ilişkileri.*

Some Phrases in Turkish Historiography on the Process of Islamization of Turks

Abstract

Islamization of Turks is a process that is concerned to the Turkish history as well as world history. From the beginning of 20th century various studies have been made about to explain this process. As a

---

* Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, oktayberber@gmail.com (Makale gönderim tarihi: 06.04.2017; makale kabul tarihi: 04.05.2017)

result of these efforts, we can see the emergence of some discourses on which almost everyone is agreed. A part of description located in Turkish historiography about the process of Islamization of Turks complicates the understanding of process. In this study, some phrases in historiography has been tried to be questioned referring to the various sources of the period. As a result of study, it has been concluded that the expressions which became a taboo has negative impact on the perception of society and in this direction we need to review historiography and expression.

Key Words: *The Umayyads, The Abbasids, Battle of Talas, Mass Islamization, Turkish-Arab Relations.*

Giriş

Türklerin İslamlaşma süreci ile ilgili Fuad Köprülü'den bugüne kadar çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu çalışmalarda Türklerle Müslüman Arapların ilişkileri, kimi zaman Hz. Peygamber'in hadislerine atıfta bulunmak suretiyle oldukça erken dönemlerden başlatılmış, kimi zaman ise hilafet makamına geçen Emevi dönemi ile birlikte Türkistan'a doğru yapılan akınlar çerçevesinde incelenmeye başlanmıştır. Bu araştırmalar neticesinde Türklerin İslam inancına geçiş süreci yorumlanmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırmalarda kimi zaman Türklerin İslamiyet'e geçmesi Türk ve İslam tarihini ilgilendirdiği kadar dünya tarihini de etkilediği, Türk tarihi için ise bir dönüm noktası teşkil ettiği şeklinde yorumlanmaktadır¹. Kimi zaman ise Türklerin İslamlaşmasının basit bir süreç olmadığı, siyasi, iktisadi, kültürel, toplumsal pek çok etkenin rolüyle gerçekleşen karışık bir olay şeklinde değerlendirilmektedir².

---

¹ Osman Turan, "Türkler ve İslamiyet", *A.Ü. D.T.C.F. Dergisi*, IV/4 (1946), s. 457.

² Ahmet Yaşar Ocak, "Ahmed Yesevi ve Türk Müslümanlığı", *Yesevilik Bilgisi*, Ed. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB Yay., Ankara 2000, s. 182.

Türklerin İslam inancını benimsemesi ile ilgili yapılan çalışmalarda, bu sürecin ifade edilmesinde, *İslamlaşma* ve *İslamileştirme* olmak üzere genellikle iki kavramın kullanıldığını söyleyebiliriz³. Türkler ile İslamiyet arasında ilişkiye dair süreç üzerine yapılan bazı anlatımlar ve algılar üzerine eleştirileri içeren bu çalışmada ise, *İslamlaşma* kavramı kullanılmıştır. Aşağıda ayrıntıları ile değinilecek olan eleştirilerin bir gereği olarak, sürecin bütün halinde adlandırılmasında İslamlaşma kavramının kullanımı kaçınılmaz olmuştur.

Yaşayan üstat tarihçilerimizden Ahmet Yaşar Ocak'ın ifadeleriyle, Türklerin İslamlaşması ile ilgili çalışmalar, Osmanlı tarihi ile ilgili araştırmaların yanında son derece azdır. Ahmet Yaşar Ocak'ın "Türkler ve İslamiyet: Türklerin Müslümanlığı Tarihine Dair Bir Sorgulama" adını taşıyan çalışmasında⁴, bir yandan konu ile ilgili Türkiye ve Türkiye dışında bugüne kadar yapılan önemli araştırmalar sıralanırken, diğer yandan sürecin iyi anlaşılmadığına ve sürecin ele alınış biçimine dair ciddi bir eleştiri yapılmaktadır.

İslamlaşma süreci üzerine bugüne kadar yapılan çalışmaları değerlendirdiğimizde, ilk başta fark edilebilecek durumlardan biri aktarılan bilgilerin birbirleri ile tutarlı olmadığıdır. Örneğin Emel Esin'in 1978 tarihli çalışmasında Hazar Hakanlığı içerisinde 900'lü yılların ilk çeyreğinde İslam'ın yayılışında bir duraksama yaşandığı, hatta Hazar Hakanının 922 yılında İdil Mescidi ve Minaresini yıktığından söz edilmektedir. Gerçekleşen bu olay sonrasında Müslüman Hazar halkının ülkede tutunamayıp, göç etmek zorunda kaldığı, bunlardan bir kısmının da İslam Devleti'nin merkezine geldiği bilgisi verilmektedir⁵.

³ Söz konusu tespit Sayın Sabri Hizmetli tarafından yapılmış olup, Hasan Kurt'a ait eserin takdim kısmında kullanılmıştır. Bk. Hasan Kurt, *Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci (Buhârâ Örneği)*, Fecr Yay., Ankara 1998, s. 13.

⁴ Ahmet Yaşar Ocak, "Türkler ve İslamiyet: Türklerin Müslümanlığı Tarihine Dair Bir Sorgulama", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Semih Tezcan'a Armağan, C. 13/S. 13, 2013, s. 251-260.

⁵ Emel Esin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978, s. 144.

4 Türklerin İslamlaşma Sürecine Dair Türk Tarih Yazımındaki

Burada aktarılan bilginin aksine Hakkı Dursun Yıldız'ın makalesinde ise, 9. yüzyılın ortalarından itibaren Hazar ülkesinde İslamiyet'in taraftar bulmaya başladığı, 10. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise Hazar ülkesinde ciddi bir Müslüman nüfus bulunduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca Mesudî, İbn Rusteh, İbn Fadlan, İstahri, İbn Havkal gibi önemli kaynak kişilere atfen Hazar ülkesindeki Müslüman nüfusun ticari ve sosyal ilişkilerinden sorumlu müesseselerden, cami ve mescitlerden söz edilmektedir⁶. Bununla birlikte Hazar Hakanlarının 965 yılında Müslüman oldukları bilgisine şüpheyle yaklaşmak gerektiğine değinilmiştir⁷.

Hazar ülkesinde İslamiyet'in durumu ile ilgili yukarıda aktarılan iki farklı görüşe benzer olarak Türklerin İslamlaşması ile ilgili pek çok örnek söz konusudur. İşbu çalışmayı kaleme alan yazarın dikkatini çeken bu ve buna benzer satırlar üzerinde aşağıda yeri geldikçe bilgi verilecektir. Ancak bu çalışmanın kaleme alınma amacını yansıtmaması bakımından şimdilik dikkat çeken dört cümleyi aktaracağız. Söz konusu cümleler eğitim seviyesi belirli bir düzeye erişen üniversite öğrencileri tarafından bugün de tekrarlanan niteliktedir. "Türkler 751 yılındaki Talas Savaşı'ndan sonra İslamiyet'e geçmeye başlamıştır"; "İtil Bulgarları, İbn Fadlan'ın bölgeye gelişinden sonra Müslüman olmuştur"; "Türkler, 10. yüzyıldan itibaren kitleler halinde İslamiyet'e geçmeye başlamıştır"; "Türkler, Müslüman olduktan sonra milli hasletlerini kaybetmişlerdir" şeklinde sıralanabilecek cümleler, Türklerin İslamlaşma süreci ile ilgili en sık görülen ifadeler durumundadır.

Türklerin İslamlaşma süreci ile ilgili yukarıda aktarılan cümlelerin doğru olup olmadığı veya bu cümlelerde haklılık payını ortaya koyabilmenin en doğru yolu dönem kaynaklarını doğru analizden geçmektedir. Bu noktada "söz konusu cümlelere bahis konusu olan

---

⁶ Hakkı Dursun Yıldız, "Hazarlar Arasında Müslümanlığın Yayılması", *Makaleler* 3, Haz. E. Semih Yalçın-Selçuk Duman, Berikan Yay., Ankara 2007, s. 372-376.

⁷ Yıldız, "Hazarlar Arasında...", s. 377.

bilgiler, dönem kaynaklarında mevcut mudur veya ne şekilde aktarılmaktadır; dönem kaynaklarındaki bilgiler son dönem tarih yazıcılığında nasıl aktarılmıştır?” soruları akla gelmektedir. Çalışmamız da bu soruları merkeze alarak ilerlemektedir.

Kılıç Zoruyla Müslümanlık Değerlendirmesinin İmkânı Üzerine

Müslüman Arapların Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemindeki hızlı fetih hareketleri ile İslam Devleti, İran coğrafyasına hakim olmaya başlamıştır. 636 yılında Kadisiye, 637 yılında Celula ve 642 yılındaki Nihavend Savaşı ile birlikte İslam Devleti, İran bölgesini ele geçirmiştir. İşte bu gelişmelerden sonra Maveraünnehir bölgesine ulaşan İslam ordusu ile Türkler karşılaşmıştır. Siyasi olarak iki tarafın karşı karşıya geldiği 7. yüzyılın ortalarından itibaren ilişkilerin kesilmediğini söyleyebiliriz. Hz. Peygamber’in Müslüman Arap toplumuna Türklerle iyi geçinilmesini tavsiye eden hadislerine⁸ rağmen, 661 yılında başlayan Emevi dönemi ise, Türk-Arap ilişkilerinde *mücadele süreci* olarak bilinmektedir⁹. İşte bu dönemde bölgesel yönetici veya şehirlerin başındaki vali gibi görev yapan bazı Türk yöneticilerin ve küçük bir kısım Türk grubunun İslamiyet’i kabul ettiklerini görmekteyiz. O halde “mücadele süreci adı verilen bu dönemde Türkler içerisinde neden İslamiyet’e geçenler olmuştur?” sorusuna bir cevap bulmak gerekecektir.

Bahsettiğimiz bu mücadele süreci içerisinde gösterilen ve sıkça dile getirilen bir husus da “Türklerin kılıç zoruyla İslamiyet’e geçtiği” ile ilgilidir. Dönemin İslam kaynakları incelendiğinde böyle bir hadisenin olmasının veya bu hadisenin Türklerin önemli bir kısmı ile

⁸ Hz. Peygamber’in Türkler hakkındaki hadisleri için bk. İsmail Hami Danişmend, *Türk Irkı Niçin Müslüman Olmuştur? (Türklük ve Müslümanlık)*, Burak Yay., İstanbul 1994, s. 182-191; Zekeriya Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, C. 1, Otağ Yay., İstanbul 1986, s. 176-181.

⁹ Süreç ile ilgili bk. Carl Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Çev. Neşet Çağatay, TTK Yay., Ankara 2002, s. 43-54; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1992, s. 15-16.

ilişkilendirilmesinin doğru olmadığı kanaatine varabiliriz. Eğer bahsedildiği şekilde 7. yüzyılın ikinci yarısında Türklerin zorla İslamiyet'e geçirilmesi söz konusu olsa idi, dönem kaynaklarında yalnızca bu yönde gelişen bir süreç dile getirilirdi. Nitekim Kuteybe b. Müslim, Horasan emiri olmasının ardından, 706/707 yılında Ceyhun'u geçtikten sonra Beykend üzerine yürümüştü. Burada mukavemetle karşılaşmış ve bunun üzerine ordusuna; "Gidiniz ve Beykend'i yağmalayınız. Onların kanlarını ve mallarını size helal kıldım"¹⁰ şeklinde emir vermiştir. En-Narşahî'nin *Târîh-i Buhârâ* adlı eserinden hareketle aktarılan bu bilgiye göre, Türklerin kılıç zoruyla Müslümanlığı seçtiğine dair bir çıkarımın yapılması oldukça mantıklı görülmektedir. Fakat Kuteybe b. Müslim, Buhara'yı fethettikten sonra bölgeye bir Müslüman garnizon yerleştirmiş ve ardından da 712/713 yılında Buhara surları içerisinde bir mescit de yaptırmıştır. Ancak aynı eserin devam eden satırları incelendiğinde kılıç zoruyla din değiştirmenin mümkün olamayacağı oldukça açıktır:

*"...Her seferinde Buhârâ halkı Müslüman oluyor, Araplar geri dönünce tekrar irtidât ediyorlardı. Kuteybe üç defa onları Müslüman yapmış idi. Ancak her seferinde dinden dönmüş, kafir olmuş idiler..."*¹¹

Buradaki anlatımdan yola çıkılarak Türklerin zorla Müslümanlığının mümkün olamayacağını veya daha doğru bir ifadeyle kalıcı olamayacağını söyleyebiliriz. Zira Hakkı Dursun Yıldız da Kuteybe'nin askeri başarılarının yanında fethettiği bölgelerde İslam dinini yaymak konusunda aynı başarıyı gösteremediğini, bu durumda Emevilerin siyasetinin etkili olduğunu vurgulamaktadır¹². Aynı bakış açısıyla Kitapçı da Emevi yöneticilerinin İslam dininin ruhuna aykırı olarak hareket etmeleri neticesinde yağma ve talana dönüşen Türkistan'daki Arap

¹⁰ Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî, *Târîh-i Buhârâ*, Çev. Erkan Göksu, TTK Yay., Ankara 2013, s. 70.

¹¹ *Târîh-i Buhârâ*, s. 74-75.

¹² Hakkı Dursun Yıldız, "Türklerin Müslümanlığı Kabulü", *Makaleler 1*, Haz. E. Semih Yalçın-Selçuk Duman, Berikan Yay., Ankara 2007, s. 491-492.

ilerleyişinin, Türklerin İslamiyet'e geçiş sürecini asırlarca ertelediğini savunmaktadır¹³.

O halde, "kılıç zoruyla Müslümanlık" veya giriş bölümünde aktardığımız iki kavramdan *İslamileştirme* anlamına gelen kullanımın kaynağı ne olabilir? Türgişlerin, 720 yılında Semerkand bölgesinde yaşayan Soğdlular yardımıyla Said b. Abdülaziz'in komutasındaki Arap ordusunu yenmesinden sonra Horasan valiliğine Said el-Haraşî atanmıştı. Valilikteki bu değişim, yaptıkları yardım nedeniyle cezalandırılacaklarını düşünen Soğdluların paniğe kapılmasına yol açmıştı. Bu nedenle Hocend'e göç eden Soğdlular, Vali el-Haraşî tarafından takip edilmiş, neticede valiye teslim olmak zorunda kalmışlardı. Ardından Soğdlular daha önce aldıkları rehinelere serbest bırakacaklarını, vergi vereceklerini ve Hocend'i terk edeceklerini beyan etmişlerdi. Taberî'den nakledilen anlatıma göre, Soğdluların daha önce bazı rehinelere öldürmeleri sebebiyle el-Haraşî tarafından cezalandırılarak öldürülmüşlerdi¹⁴. Maveraünnehir merkez olmak üzere, Emevi yöneticilerinin baskıcı politikalarının var olduğu bir gerçektir. Ancak bu politikaların az bir kısmının ölümle sonuçlanan olayları içerisinde Türklerin katledildiği ve sağ kalanların da İslamleştirildiği şeklindeki varsayımlar hatalıdır. Çünkü baskıcı yönetimin varlığı Türkler tarafından Emevilere iyi duygularla bakılmamasını da beraberinde getirmişti. Dolayısıyla böyle bir yönetim şekli kılıç zoruyla da olsa Türklerin İslamlaşmasını sağlayacak bir unsur olmaktan uzaktır.

Türk tarih yazımı içerisinde genel kabul gören bir başka ifade ise, 8. yüzyılın ilk yarısı içerisinde Türklerin İslamlaşmasının oldukça yavaş olmasının Emevilerin siyasetine indirgenmesi ile ilgilidir. Bu değerlendirme doğru olmakla birlikte, önemli bir eksikliği de barındırmaktadır. Söz konusu eksiklik 8. yüzyılın ilk yarısı içerisinde Türklerin İslam dinine bakışı ile ilgilidir. İslam coğrafyacısı Yakut el-

¹³ Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ...*, s. 295-297.

¹⁴ Kurt, *Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci...*, s. 180-181.

Hamavi, 724-743 yılları arasında Halifelik yapan Hişam'ın, Türk hakanını İslam'a davet için elçi gönderdiğini, hakanın elçilik heyetini kabul etmekle birlikte önemli bir çekinceyi dile getirdiğini kaydetmektedir:

“Bu askerler içerisinde ne bir hekim, ne bir kunduracı ve ne de bir terzi vardır; hepsi askerdirler, eğer bunlar Müslümanlığı kabul eder ve İslam'ın şartlarını yerine getirecek olurlarsa hayatlarını nasıl sürdürürler”¹⁵

Söz konusu anlatım bize göstermektedir ki, Türkler tarafından İslam inancı tamamen yerleşik bir kültür olarak algılanmakta ve bu yerleşik kültürün ise ordu-millet olarak bilinen Türk sosyal hayatına aykırı olacağı düşünülmektedir. Bu bilgiden hareketle Emevi siyasetinin Türklerin İslamlaşma süreci üzerinde olumsuz etkisi olduğu kadar, Türk tarafının İslam dünyasına bakışının da etkili olduğunu söylememiz gerekecektir. Ancak burada aktarılan Türk hakanının sözleri doğrultusunda daha sonraki dönemler için “Türklerin İslamiyet'i kabul ederek milli hasletlerini kaybettiği” şeklinde bir değerlendirmenin yapılması oldukça zorlama bir yorum olacaktır. Gerek Türk-İslam kavramının devlet ve toplum hayatında büyük ölçüde var olduğu Karahanlı dönemine ait bilgiler, gerekse daha sonraki süreçte Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinin Türk ve dünya tarihine etkisi göz önüne alındığında Türklerin İslamlaşmasına milli hasletlerin kaybedilmesi olarak bakılması oldukça zordur.

8. yüzyılın ilk yarısı ile ilgili değerlendirmeyi tamamlayabilmek için konuyu bir başka açıdan değerlendirmek de gerekmektedir. Bahsi geçen değerlendirme, bu dönem içerisinde Emevi yönetiminin Türk askeri gücüne bakışı ile ilgilidir. Bu konuda bir başka İslam coğrafyacısı el-Cahiz'in eserine baktığımızda, 729-733 yılları arasında Horasan Valiliği yapan Cüneyd b. Abdurrahman'ın Türk hakanının kuvvetleri karşısında yaşadığı şaşkınlığı görmek mümkündür:

---

¹⁵ Yakut el-Hamavi'den aktaran Yıldız, “Türklerin Müslümanlığı...”, s. 493.

“Bir defasında Horasan Valisi Cüneyd b. Abdurrahman Türk hükümdarı Hakan ile karşılaştılar. Hakan’ın durumu ve kuvveti Cüneyd’i korkutup dehşete düşürdü, birlikleri ve ordusu onun gözüne çok göründü, üzerinde çok fena bir tesir bıraktı...”¹⁶

Yine aynı kaynakta Hz. Muhammed’in Türklerle sulh içerisinde yaşanmasına dair hadisine atıfta bulunulduktan sonra Türklerle mücadeleden kaçınılması konusu vurgulanmaktadır:

“...Bu zararı çok, elde edilecek ganimeti az bir düşmandır demiştir. Ömer, bu şekilde en iyi bir kinaye ile onlara (Türlere) taarruzdan menetmiştir...”¹⁷

Burada aktarılan sözler değerlendirilecek olur ise, Emevi yönetiminin Türklere elçi göndererek İslam’a daveti konusu daha anlamlı hale gelmiş olur. Çünkü Emevi yönetiminin, sahip olduğu askeri meziyetler nedeniyle Türklere İslam dünyası içerisine almaya çalıştığını görmekteyiz. Dolayısıyla İslam Devleti’nin Türklere olan bir çeşit ihtiyacından söz etmek mümkün görünmektedir. Ayrıca Türklere sahip olduğu bu askeri gücün farkında olan Emevi yönetiminin, Türklere kılıç zoruyla nasıl Müslümanlaştıracığı ile ilgili bir siyaset takip etmesi de hayli güç bir durumdur. Yukarıda Tarih-i Buhara adlı esere atfen söylediğimiz üzere, “kılıç zoruyla Müslümanlık” kabul görebilecek bir değerlendirme olmaktan uzaktır.

Son olarak 700’lü yılların ikinci çeyreği için bir başka durumun da göz ardı edildiğini söylemeliyiz. II. Göktürk Devleti’nin başındaki Bilge Kağan’ın 734 yılında ölümünden sonra devlet yönetiminde pek çok problem çıkmıştı. İşte bu problemlili süreçte Göktürlere bağlı olan pek çok boy ayaklanmıştı. Bunun yanı sıra Çin’in müdahaleleriyle zamanla Göktürk hakimiyetine karşı Basmıl, Karluk ve Uygurlar da

¹⁶ Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhiz, *Fezâilü’l-Etrâk: Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklere’in Fazîletleri*, Çev. Ramazan Şeşen, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1988, s. 86

¹⁷ el-Câhiz, *Fezâilü’l-Etrâk*, s. 85.

ayaklanmışlardı¹⁸. Böyle bir görüntü içerisinde boylar kendi varlıklarını devam ettirme telaşı içerisinde idiler. Yani siyasi çekişmelerin oldukça fazla olduğu bir dönemden söz etmekteyiz. Dolayısıyla bu siyasi manzarada Türklerin yeni bir dine geçmesinin veya ne şekilde olursa olsun din değiştirmenin Türklerin geneline yayılacak bir durum olarak gösterilmesinin oldukça problemlili bir değerlendirme olacağı kanaatindeyiz.

Talas Savaşı'nı Nasıl Değerlendirmeliyiz?

İkinci Göktürk Devleti döneminin sonları yaklaştığında Çin'de T'ang hanedanlığı hakimiyeti elinde bulundurmaktaydı. 618-907 yılları arasındaki bu hanedanlık dönemi ise, Çin tarihinin eski dönemleri içerisinde en parlak zaman dilimlerinden biri olarak sayılmaktadır. Bu dönem içerisinde Çin'in ticari, siyasi, askeri ilişkiler yoluyla Asya içlerine uzanmaya çalıştığını biliyoruz. T'ang Hanedanlığı 659 yılında Batı Göktürklerini kendisine bağladıktan sonra Tanrı dağlarının güneyindeki şehirlerde otoritesini sağlamıştı. Ancak Batı Göktürkler içerisindeki Türgişler, Çin hakimiyetinden sıyrılmayı başararak siyasi bir yapı meydana getirmişti. Zaman içerisinde Kapgan Kağan döneminde tekrar Göktürk hakimiyetine girseler de Arap-İslam ordularının Maverünnehir bölgesine girmesiyle Göktürklerden tekrar ayrılmışlardır. Türgişler bir yandan Su-lu Kağan liderliğinde Maverünnehir bölgesinde faaliyetlerini sürdürürken, diğer yandan üzerinde baskı kuran Arap ordusuna karşı Çin'den yardım istemiştir. Bunu bir fırsat olarak gören Çin İmparatoru Hsuan Tsung, Çin askeri birliklerine Batı Türkistan istikametinde ilerleme talimatı vermişti¹⁹.

---

¹⁸ Göktürklerin son dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Taşağıl, *Göktürkler I-II-III*, TTK Yay., Ankara 2012, s. 354-359.

¹⁹ Ahmet Taşağıl, "Talas Savaşı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, s. 501; Hakkı Dursun Yıldız, "Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler", *Makaleler 1*, Haz. E. Semih Yalçın-Selçuk Duman, Berikan Yay., Ankara 2007, s. 113.

İlerleyen dönemde Çin ordusunun Batı Türkistan'a doğru ilerlediği 747-748 sıralarında artık Göktürk Devleti de tamamen yıkılmış ve yerine Uygur Devleti kurulmuş durumdaydı. Göktürklerin yıkılış sürecinde Basmıl, Uygur ve Karlukların önemli rolleri söz konusu idi. Orta Asya tarihini değiştiren önemli hadiselerin mimarları olarak bilinen bu üç grup, Göktürk Kağanı Wu-su-mi-shih'nin (Ozmuş) öldürülmesi ve kesilen başının Çin başkentine götürülmesinde rolleri vardı. Daha sonra da Çin İmparatoru Hsuan Tsung'un yönlendirmesiyle bu kez Basmıl reisi, Uygur ve Karluklar tarafından öldürülmüştü. Ardından Uygurların başındaki Ku-li Pei-lo, Kutlug Boyla Kül Kağan unvanıyla başa geçmiş ve Uygur Devleti de 744 sonu 745 yılı başlarında kurulmuştu²⁰.

Doğu Türkistan'ın denetimini elinde bulunduran T'ang Hanedanlığı, Batı Türkistan'a göndereceği askeri birliklerini Doğu Türkistan üzerinden sevk etmiştir. Kuça Valisi olan Kao-Sien-Chih, 748 yılında Tanrı Dağlarının kuzeyindeki Tokmak'ı aldıktan sonra Batı Türkistan istikametinde ilerlemeye başlamıştı. Bu ilerleyişte Çin kuvvetlerinin asıl hedeflerinden birinin Taşkent olduğunu görmekteyiz. Çünkü her ne kadar Göktürk Devleti'ne son verilse de Göktürk şehzadelerinin bulunduğu Taşkent'in ele geçirilmesi, buradan gelecek muhtemel tehlikeyi önlemek anlamına gelmekteydi. Neticede Ebû Müslim-i Horasanî'nin kuvvetleri ile Çin ordusu 751 yılında Talas şehri yakınlarındaki Atlah mevkinde karşılaşmıştır. Bu karşılaşmada Yedisu ve Issık Göl Karluklarının da Arap birliklerine yardım ettiği bilinmektedir. Beş gün süren savaşın sonunda Çin ordusu yenilmiştir. Bunun üzerine T'ang hanedanı askerleri Türkistan'dan çekilmek zorunda kalmıştır. Öyle ki Çin kuvvetlerinin Batı Türkistan hedefiyle bundan sonra hareket etmedikleri görülmektedir. Burada Türgişler de Karluk hakimiyetini tanımış, ancak bir süre sonra Türgişler, daha batıya Seyhun (Sir Derya) bölgesine gelmişlerdir²¹.

²⁰ Taşağıl, *Göktürkler*, s. 358-359.

²¹ Taşağıl, "Talas Savaşı", s. 501.

Tarihe Talas Savaşı olarak geçen bu hadise ile Türklerin İslamlaşma süreci arasında bir bağ kurulduğunu konu ile ilgili yapılan pek çok çalışmada görmekteyiz. Yapılan değerlendirmelerin pek çoğunda karşımıza çıkan birinci görüş, “Türkler 751 yılındaki Talas Savaşı’ndan sonra İslamiyet’e geçmeye başlamıştır” şeklindeki ifadedir. Fakat yapılan bu değerlendirmeden Talas Savaşı’nın anlamının ne olduğu, öncesi veya sonrasının iyi ele alınamadığı görülmektedir. Bu noktada Talas Savaşı’nın Türklerin Müslüman olması ile ilgili birinci sıraya çıkarabilecek bir etken olmadığını düşünerek, Zekeriya Kitapçı’nın konu üzerindeki eleştirisinde haklılık payı olduğunu söyleyebiliriz. Zira Kitapçı’nın, Talas Savaşı’nı siyasi bir olay olarak ele alarak, bu olaya Türklerin Müslümanlığa geçişinde ciddi bir aşama olarak bakanları tenkit ettiğini söylemek gerekir²². Dağılan Göktürk birliği içerisinden çıkan Türgişlerin Batı Türkistan’da siyasi birliğini sağlamak için Çin birliklerini Maverâünnehir bölgesine çağırması ile başlayan süreç, burada gerçekleşen siyasi hakimiyet mücadelesine dönmüş görünüyor. Bu açıdan değerlendirdiğimizde Kitapçı’nın tespitini yerinde görmekteyiz.

Talas Savaşı öncesini ticari ilişkiler kapsamında değerlendirdiğimizde, başta İpek Yolu olmak üzere çeşitli vasıtalarla İslam dünyası ve Türk dünyası arasında gelişmiş bir ticari ağ olduğunu söylememiz gerekir. Buradan hareketle şu sorunun sorulması, meselenin aydınlatılmasını sağlayacaktır: “Müslüman Araplar ile ticaret yoluyla ilişki kuran Türkler, yalnızca ticaret çerçevesinde mi ilişki kurmuştur?” Bu soruyu şöyle de sorabiliriz: “Müslüman Araplar ile ticaret yapan Türklerin, İslam dünyası hakkında başka herhangi bir fikri, algısı, tanımlaması olmaması mümkün müdür?” Kısaca söyleyecek olursak, sosyolojik açıdan Türklerin ticaret yaptığı Müslüman Araplar ile ticaret dışında herhangi bir ilişkisi olmadığını ileri sürmek imkansızdır. Ayrıca İpek Yolu’nun basit bir ticaret ağı olmadığı,

---

²² Zekeriya Kitapçı, *Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri Arasında İslâmiyet*, Yedi Kubbe Yay., Konya 2004, s. 41-42.

kültürlerin farklı bölgelere taşınması açısından ciddi bir işlevi olduğunu da unutmamak gerekir. Kültür aktarımındaki rolü ile ilgili en önemli kanıtlardan birisi, İpek Yolu'nun Çin'deki başlangıç noktalarından birisi sayılan Xian'da yapım yılı 8. yüzyıl ortaları olan Xian Büyük Camii'dir. Xian'da İslami kültürün henüz 8. yüzyıldaki varlığı, önemli bir ipucu niteliğindedir. Süreci bu şekilde açıkladığımızda, 751 yılında yaşanan Talas Savaşı hadisesini anlamak daha kolay olacaktır. Neticede bu savaş, Türklerin İslamiyet'e geçmeye başladığı bir olay değil; Türklerin İslamlaşma sürecinde önemli bir basamaktır.

Ayrıca Talas Savaşı'ndan sonra İslamiyet'i seçen Türklerin Abbasilerin siyasi ve askeri kadrolarında yer almaya başladığı ile ilgili bilgiler de doğru anlaşılmamış görünüyor. Çünkü Talas hadisesinden önce Türklerin İslam Devleti kadrolarında yer aldığı bilinen bir durumdur.

Talas Savaşı'ndan sonraki süreç de Türklerin İslamlaşması açısından önemlidir. Çünkü bu süreç doğru analiz edilirse, Türklerin İslamlaşma süreci ile ilgili oluşan "Türklerin siyasi devamlılığı için İslamiyet'e geçmesi bir zorunluluktur" şeklindeki algının yanlış veya eksik olduğu anlaşılacaktır. Çünkü aynı ihtiyaçlar İslam dünyası için de geçerlidir.

Tarihi sürece kısaca bakacak olursak, 9. yüzyılın ortalarına doğru Abbasi Devleti'nin bir parçalanma süreci yaşadığını görürüz. Özellikle Harun er-Reşid'in ölümünden sonra onun vasiyetine uyulmaması ve belirlenen kişilerin halifelik makamına getirilmemesi, Abbasilere bağlı şehirlerde huzursuzluklara yol açmıştır. Bununla birlikte Azerbaycan'da başlayan 816-837 yılları arasında gerçekleşen ve Hurremiyye adıyla bilinen Babeki hareketi²³ ile uğraşan devlet, ekonomik ve siyasi olarak çok büyük güç kaybetmişti. Abbasi Devleti yalnızca bu isyanı bastırmak

²³ Babekî hareketi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Sebahattin Çelik, "Abbasiler Döneminde Hurremiye Mezhebi ve Babek İsyanı", *Balikesir Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 15, 2006, s. 95-106; Ebulfeze Elçibey, "Babek ve Azerbaycan Direniş Hareketinin İlk Dönemleri", Çev. Muhammet Kemalöglü, *Gümüşhane Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 8, 2013, s. 23-45.

için altı ordu göndermiş, ancak başarısız olmuştu. Ayrıca Basra bölgesinde zenci köleler isyanı ile Taberistan'daki Karînîler isyanı da söz konusu idi. Bütün bunların etkisiyle devlet gücünü toparlayabilmek için ıkta uygulamasını daha da yaygınlaştırmak zorunda kalmıştır²⁴. Ayrıca Babeki hareketinden etkilenen tarikatlar birbirleri arasında güç mücadelesine girişmişlerdi. Gittikçe güçlenen yerel yöneticiler, merkezden bağımsız hareket etmeye başlamıştı. Abbasi devleti sarsılan gücünü toparlayabilmek için daha önceden beri var olan bir uygulama olarak Türklerin belirli mevkilere getirilmesine devam etmiştir. Böylelikle Türk yöneticiler zaman içerisinde daha etkin konuma gelerek nüfuz sahibi olmuşlardır. Bütün bu gelişmeler ise gerek yöneticiler, gerekse toplumsal huzursuzluk yoluyla devletin merkezi otoritesinin zayıflamasına yol açmış ve Abbasiler 9. yüzyıl ortalarında parçalanma sürecine girmiştir²⁵.

Parçalanma sürecine giren İslam Devleti'ni içine düştüğü bu durumdan çıkarmak amacıyla Türklere siyasi ve askeri kadrolarda yer verildiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla "Türklerin siyasi devamlılık için İslam dünyasına ihtiyaçları vardı" şeklinde bir değerlendirme yaparken, diğer yandan İslam dünyasının da benzer ihtiyacından söz edilmesi gerekir.

İtil Bulgarlarının Müslümanlığında İbn Fadlan'ın Rolü Üzerine

Türklerin İslamlaşma süreci ile ilgili tabu haline gelen bir başka ifade ise, "İtil Bulgarları, İbn Fadlan'ın bölgeye gelişinden sonra Müslüman olmuştur" şeklindedir. Ancak bahsi geçen İbn Fadlan'ın bugün elimizde olan seyahatnamesi doğrultusunda söz konusu ifadenin söylenip söylenemeyeceği noktasında bir sonuca ulaşılabılır.

---

²⁴ İkta uygulaması ve yaygınlaştırılması hakkında bilgi için bk. Mustafa Demirci, "İktâ", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 44-45.

²⁵ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasîler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, s. 36.

İbn Fadlan'ın Bulgar ülkesine gelmesinden evvel İtil Hükümdarı İlteber, Abdullah b. Baştû el-Hazarî adındaki elçiyi Abbasi Devleti'ne elçi olarak gönderir. Elçinin halifeye ilettiği İlteber'in mektubunda; İlteber'in meşruiyetinin tanınması, Bulgar ülkesindeki insanların ihtiyaçları ve Hazarlara karşı müdafaa için kullanılmak üzere yapılacak kale inşaatına maddi kaynak gibi talepler bulunmaktadır. Bunun üzerine Abbasi Halifesi El-Muktedir, içerisinde İbn Fadlan'ın da bulunduğu bir elçilik heyetini görevlendirmişti. Heyet 921 yılında yola çıkmış, Oğuzlara ve oradan da 922 yılı içerisinde Bulgarlara ulaşmıştır. Bu seyahat sonucu kaleme alınan İbn Fadlan'ın seyahatnamesinde ise, burada sorgulamasını yaptığımız İtil Bulgarlarının ne zaman Müslüman olduğu ile ilgili bir çıkarım yapmak mümkündür:

"...Ben gelmeden önce hükümdarın camisinin minberinde onun adına hutbe 'Ey Allahım, Bulgarların hükümdarı Yiltivar'ı islah et' şeklinde okunuyormuş. Ona 'Hükümdar sadece Allah'tır. Minberde Allah'tan başkası bu adla anılamaz'... Bunun üzerine 'benim adıma nasıl hutbe okunması caiz olur' dedi. Ben de 'senin ve babanın adı ile' dedim. Hükümdar 'babam kafirdi. Onun adının minberde söylenmesini istemem. Benim adıma da bir kafir verdiği göre, adımın da hutbede zikredilmesini arzu etmem'..."²⁶

Fadlan'ın seyahatnamesinde aktarılan bu bilgilere bakıldığında, kendisi gelmeden önce Bulgar ülkesinde bir cami olduğu ve hutbe okunduğu görülecektir. Buradan hareketle İtil Bulgarlarının İbn Fadlan'dan sonra Müslüman olması ile ilgili bir çıkarımda bulunmak güçleşecektir. Ayrıca seyahatnamede bir İslam geleneği olarak hutbe okunmasından²⁷ bahsedilmesi, İbn Fadlan'ın Bulgar ülkesine gelmeden önce Bulgarların İslamlaşmaya başladığını bize göstermektedir. Yine aynı satırlarda Bulgar hükümdarı İlteber'in babasından bir kafir olarak

²⁶ İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnâmesi Tercümesi*, Haz. Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975, s. 46-47.

²⁷ Hutbenin İslam geleneğindeki yeri ile ilgili bk. Mustafa Baktır, "Hutbe", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul 1998, s. 425-427.

bahsetmesi de İdil Bulgarlarının Müslümanlığı ile ilgili önemli bir bilgidir.

Elimizdeki seyahatnameden İbn Fadlan'ın Bulgar ülkesi dışında Hazar ülkesine uğradığını görmekteyiz. Bununla ilgili olarak verilen bilgiler de oldukça kıymetlidir. Çünkü Musevi olarak bilinen Hazar ülkesine dair Fadlan'ın aktardığı kısımda; Hazarların ülkesinde İdil'in bir yakasında Müslüman halkın yaşadığından, buradaki Müslümanların ibadetinden açıkça bahsedilmektedir²⁸. Bütün bu bilgiler neticesinde, toplumda tabu haline gelen bilginin aksine, İdil bölgesinin İslamlaşma sürecinin İbn Fadlan'dan önce başladığını söylemek mümkündür.

Kitleler Halinde Müslümanlık İfadesinin Kullanımı Üzerine

“Türkler 10. yüzyıldan itibaren kitleler halinde İslamiyet'e geçmeye başlamıştır” ifadesi ise, Türklerin İslamlaşma süreci ile ilgili en sık karşılaşılan cümlelerden birisidir. Burada sözü edilen anlatımın kaynağı olarak dönemin çeşitli eserlerinde aktarılan bilgiler kronolojik olarak değerlendirilebilir.

“Türklerin kitleler halinde Müslümanlığı” ile ilgili bilgi elde edilebilecek kaynaklardan ilki için Nesefî'nin eseri gösterilebilir. Söz konusu eserde 805 yılından sonraki sürece atıfta bulunularak, Şaş ve Fergana'da Müslüman olan Türklere dair bilgi bulmak mümkündür:

“Ebî Ma'âz, Horasân emîri Ali b. İsâ b. Mâhân mecbur ettiğinde Semerkand'a geldi. Ali b. İsâ b. Mâhân onu daha sonra Fergâna'ya sürdü. Akabinde H.190 / M.805 yılında Ebî Ma'âz, Fergâna'dan Belh'e dönerken Semerkand'a geldi. Ardından Keş'e ve nihayet Belh'e döndü. Ebî Ma'âz, Tirmiz ve Soğâniyân'dan Vaşcird'e kadar olan bölgenin kadısı olan Abdu'l-Azîz b. Hâlid b. Ziyâd b. Cervâl'e uğradı. Abdu'l-Azîz onu ikram ve iyilikle ağırladı. Oraya el-A'maş da geldi ve Abdu'l-Azîz onu Ebî Ma'âz ile tanıştırdı ve onu da Ebî Ma'âz gibi konuk etti. Oradan

²⁸ İbn Fadlan Seyahatnâmesi Tercümesi, s. 79.

*Fergâna'ya yöneldiler. Allah onlar vasıtası ile Şâş ve Fergâna halkına ihsanda bulundu ve onlar eliyle yüz bine yakın kişi Müslüman oldu.*²⁹

Hunkan'ın, Nesefî'den aktardığı bilgilerden yola çıkarak sonrasındaki gelişmeleri değerlendirdiği çalışmasında, Türklerin “kitlesele” diye ifade edilebilecek din değıştirmelerinde önemli bir yere sahip olan fakihlere dair değerdendirmesi oldukça kıymetlidir. Buradan hareketle ilerleyen dönemde Yesevilik örneğinde olduğu gibi çeşitli akımların Türklerin İslamlaşmasındaki rolü daha doğru değerdendirilecektir. Ayrıca ekonomi odaklı, baskıcı Emevi politikalarının ardından Abbasilerin izlediğı daha akılcı siyasetin bölgedeki etkisi de bu değerdendirmeyi daha anlamlı hale getirmiştir.

Nesefî'den sonra “Türklerin kitleler halinde Müslümanlığı” ile ilgili gösterilebilecek bir başka örnek kaynak olarak İbnü'l-Esir'in *el-Kâmil Fi't-Târih* adlı eseri gösterilebilir. Çünkü bu kaynakta 960-961 yılı işaret edilerek, “bu yılda Türklerden yaklaşık iki yüz bin oba (ev) İslam dinine girdi”³⁰ şeklinde bilgi aktarılmaktadır. Burada bahsi geçen büyük grubun kim olduğu, nerede yaşadığı gibi bilgiler söz konusu değildir. Nitekim bu konuya Barthold da dikkat çekmektedir. Ona göre, iki yüz bin obanın din değıştirmesi hadisesi yalnızca Bağdat'ta yazılan bir kaynakta olup, dönemin Samanoğulları'nda veya Arap coğrafyacılarında aktarılan bir bilgi değildir³¹. İbnü'l-Esir'in ifadesine dönecek olursak; bahsi geçen satırların ne öncesinde, ne de sonrasında bu kadar kalabalık bir nüfusun nasıl Müslüman olduğu, bu geçişte neyin etki ettiği gibi bir bilgi bulmak mümkün değildir. Yani *el-Kâmil Fi't-Târih* adlı eserde aktarılan ifade, Nesefî'nin aksine, öncesi ve sonrası olmayan bir anlatımdan ibarettir. Dolayısıyla yalnızca bu

²⁹ Nesefî'nin eserinden aktaran Ömer Soner Hunkan, “El-Kand Fî Zikri Ulemâi Semerkand'da Türk Hakanlığı (Karahanlılar)”, *Trakya Üniv. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 9, 2015, s. 5.

³⁰ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, C. VIII, Çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yay., İstanbul 1991, s. 460.

³¹ V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Haz. Hüseyin Dağ, Çağlar Yay., Ankara 2004, s. 67.

satırdan hareketle “Türklerin kitleler halinde Müslümanlığa geçmesi” gibi bir değerlendirme, tarih yazımı ve anlatımı açısından gözden geçirilmesi gereken bir ifade şeklindedir.

Yine aynı eserde 1043 yılına işaret ederek aktarılan bilgilerde ise bu kez Müslümanlığa geçen Türk grubu çok daha az sayıdadır:

“Balasagun ve Kaşgar taraflarında İslam ülkelerine girip yağmacılık yapan ve olay çıkaran gayr-ı müslim Türklerden on bin çadır halkı bu yılın safer ayında (eylül-1043) Müslüman oldu ve Kurban Bayramı’nda da yirmi bin baş koyunu kurban kestiler, böylece Allah Müslümanları onların şerrinden kurtardı.”³²

Söz konusu ifadeler, Türklerin İslamlaşma sürecine dair Müslüman Arapların olaya bakışını ortaya koymaktadır. Zira bu satırlarda Türkler, yağmacı bir grup özelliğinde gösterilmektedir ve bu yağmacı grubun din değiştirmesi, Müslümanları kurtaran bir olay olarak izah edilmektedir.

Çeşitli dönem kaynaklarında kullanılan bazı ifadelerden hareketle pek çok sebebi olan ve yaşanan önemli gelişmelerin ardından gerçekleşen bir din değiştirmenin “Türklerin kitleler halinde Müslümanlığa geçişi” olarak ifade edilmesinin oldukça sorunlu bir kullanım olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü söz konusu süreç ile ilgili kullanılan kalıplaşmış ifade Türklerin İslamlaşması sürecinin sonuç cümlesi niteliğinde olup, sürecin nasıl başladığını ve geliştiğini anlamayı güçleştirmektedir. Dolayısıyla “kitleler halinde Müslümanlık” ifadesinin, İslamlaşma sürecinin içerisinde yer alan birçok unsurun göz ardı edilmesine veya doğru anlaşılmasına neden olduğu kanaatindeyiz.

Tarih Öğretiminde Türklerin İslamlaşmasına Dair Anlatım

Türklerin İslamlaşma süreci ile ilgili kalıplaşmış ifadelerin toplum hafızasında yer edinmesindeki en önemli sebeplerden birinin

---

³² İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, C. IX, Çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yay., İstanbul 1991, s. 396.

üniversite öncesinde verilen bilgi olduğunu söyleyebiliriz.. Türklerin İslamlaşması konusu ortaöğretim tarih ders kitaplarında dokuzuncu sınıf konuları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda 2014-2015, 2015-2016 öğretim yılından itibaren kullanılacağı belirtilen kitaplar incelendiğinde Talas Savaşı merkezli bir anlatım ve eski Türk dini ile İslamiyet arasındaki benzerliği ön plana çıkaran anlatımlar dikkat çekmektedir. Ortaöğretim dokuzuncu sınıf *Tarih Ders Kitabında* yer alan ifadelere bakılabilir:

“Çinliler ile Araplar arasında Batı Türkistan’ın hâkimiyeti için yapılan Talas Savaşı’nda Karluk ordusunun Müslümanları desteklemesi üzerine savaşı Müslümanlar kazanmıştı. Bu gelişme üzerine Çin, Orta Asya’daki hâkimiyet mücadelesinden vazgeçmek zorunda kalmıştı. Talas Savaşı sonucunda Türklerle Müslümanlar arasında bir yakınlaşma olmuş ve ticari ilişkiler gelişmeye başlamıştı. Müslüman tüccarlar, Türk illerinde ticaret yaparken aynı zamanda Türklere İslam dinini de anlatıyorlardı. Yaşanan bu gelişmelerden sonra Türkler, kitleler hâlinde İslam dinini kabul etmeye başlamışlardı.”³³

Burada yer alan anlatımda Talas Savaşı’ndan sonra Türklerin Araplara yakınlaştığı, dolayısıyla bu savaşın ardından Türklerin İslamiyet’e geçmeye başladığı yönünde algı oluşmaktadır. Yine çalışmamızda daha önce vurguladığımız ve sorunlu gördüğümüz “kitleler halinde Müslümanlık” ibaresi de burada dikkat çekmektedir. Yine dokuzuncu sınıf tarih ders kitaplarından bir diğesinde de yukarıdaki ifadeleri doğrulayan açıklamalar söz konusudur. Burada da Talas Savaşı sonucunda gerçekleşen olaylar maddeler halinde sıralanırken, savaşın ardından ticari ilişkilerin artmaya başlamasıyla Türklerin İslamiyet’i yakından tanımaya başladığı ve İslamiyet’in Türkler arasında yayıldığı bilgisi vardır.³⁴

³³ Behçet Önder, *Ortaöğretim Tarih 9 Ders Kitabı*, Ed. Yusuf Güzel, Bir-Yay Yay., Ankara, s. 154.

³⁴ Ahmet Yılmaz, *Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf*, EKOYAY Eğitim Yayıncılık, Ankara 2015, s. 149.

Aynı kitapta Türklerin İslamiyet'e geçmesi ile ilgili olarak eski Türk dininin İslamiyet'e olan benzerliğine dikkat çekilerek, Türklerin İslamlaşmasında bu unsur çok üst sıralara taşınmış durumdadır:

*"Talas Savaşı'ndan sonra Abbasilerin dostça yaklaşımları ve Gök Tanrı inancı ile İslam dini arasındaki benzerlikler Türklerin topluluklar hâlinde Müslüman olmalarını sağladı."*³⁵

Söz konusu anlatımın ardından eski Türk dini ile İslamiyet arasındaki benzerlikler de bir tabloda maddeler halinde aktarılacak yoluyla gösterilmiştir. Bu şekildeki kullanım da Türklerin İslamlaşmasındaki en önemli etken olarak benzerlik faktörünün öğrencilerin zihninde ön plana çıkarılmasına neden olacaktır. Ders kitaplarında benzerlik faktörünün bu şekilde ön plana çıkarılmasında yeni bilimsel çalışmaların takip edilmemesinin bir etkisi olduğu düşünülebilir. Çünkü eski Türk dini ile İslamiyet arasındaki benzerliğin Türklerin İslamlaşmasına neden olan etkenler içerisinde üst sıralarda gösterilmemesi gerektiğini öne süren çalışmalar söz konusudur³⁶. Nitekim Barthold da "Türkler, yeni dini cihad ülküsü ve harpte şehit olanlara cennette vadedilen mutlu bir hayat tesiriyle kabul ediyorlardı" şeklinde aktarılan görüşe dair bir delil olmadığını ileri sürmektedir³⁷. Dolayısıyla Türklerin İslamlaşmasında öne sürülen benzerlikler içerisinde eski Türk dini ile İslam'daki cihad anlayışının ilişkilendirilmesi problemlili bir mevzudur. Buradan hareketle ders kitaplarında sürecin açıklanmasında benzerlik faktörü dışındaki hususlara yer verilmesi faydalı olacaktır. Bu noktada Mehmet Şeker'in Türklerin İslamlaşmasına dair ortaya koyduğu sebepler değerlendirilebilir. Bu sebepleri; İslam Devleti'nin Müslüman olmayanlara yönelik politikalarını, Türklerle Müslüman Araplar arasındaki evlilik, ticaret gibi

³⁵ Önder, *Ortaöğretim Tarih 9 Ders Kitabı*, s. 155. Diğer ders kitabında da benzer kullanım söz konusudur. Bk. Yılmaz, *Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf*, s. 149.

³⁶ Bu yöndeki araştırmalardan biri için bk. Bekir Biçer, *Türklerin İslamlaşma Süreci*, Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 37.

³⁷ V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi...*, s. 65.

ferdi ilişkilerin rolünü, tasavvufun ve tarikat mensuplarının etkisini birkaç başlıkta aktarmak mümkündür³⁸.

Yalnızca *Ortaöğretim Dokuzuncu Sınıf Tarih Ders Kitabı*ndaki bilgilerden hareketle, bugün toplum hafızasında yer edinen, hemen herkesin süreç ile ilgili ilk söylediği kalıplaşmış ifadelerin kaynağını tespit etmek mümkündür. Bir başka açıdan değerlendirecek olursak, Türklerin İslamlaşması sürecinin tam olarak anlaşılmasındaki etkenlerden birisinin ortaöğretim seviyesinde kullanılan anlatım olabileceğini söyleyebiliriz.

Sonuç

Türklerin İslamlaşma süreci ile ilgili olarak Türk tarih yazımında yer edinen bir takım ifadeler, başlıklar halinde ele alınmıştır. Söz konusu ifadelerin kullanımına neden olan unsurların tespit edilmesi için ilgili tarihlerdeki bazı dönem kaynaklarından faydalanılmıştır. Yapılan inceleme neticesinde, ilgili dönem kaynaklarına atfen yapılan anlatımların Türklerin İslamlaşma sürecinin ifade edilmesinde bir takım problemlere yol açtığı görülmüştür.

Türklerin kılıç zoruyla Müslüman olduğu; Talas Savaşı'na olduğundan fazla anlam yüklenmesi; eski Türk dini ile İslamiyet'in benzerliği gibi bir nevi tabu haline dönüşen bazı anlatımlar, İslamlaşma sürecinin bir bütün olarak algılanmasını güçleştirmekte, bu süreçteki esas unsurların göz ardı edilmesini sağlamaktadır. Benzer şekilde Türklerin kitleler halinde İslamiyet'e geçmeye başladığı şeklinde aktarılan ifadeler ise, İslamlaşma sürecinin ayrıntılarını gizleyen ve sürecin basitleşmesini sağlayan bir kullanıma neden olmaktadır.

Sonuç itibarıyla, Türklerin İslamlaşması herhangi bir olay veya kısa bir döneme indirgenecek kadar basit bir süreç değildir. Ancak toplum hafızasında yer edinen ve sıklıkla kullanılan birkaç cümle ile sürecin açıklanması, yüzyıllar süren bu dönemin anlaşılmasını daha da

³⁸ Mehmet Şeker, *Türkistan'dan Anadolu'ya İnsan ve Toplum Hayatı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, s. 21.

güçleştirmektedir. Bu nedenle dönem kaynaklarına daha fazla hakim olarak, toplum hafızasında yanlış algılamalara sebep olmayacak şekilde Türk tarih yazımını ve anlatımını yeniden şekillendirmemiz elzem görünmektedir.

Kaynakça

BAKTIR, Mustafa, "Hutbe", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul 1998, s. 425-427.

BARTHOLD, V. V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Haz. Hüseyin Dağ, Çağlar Yay., Ankara 2004

BİÇER, Bekir, *Türklerin İslamlaşma Süreci*, Akçağ Yay., Ankara 2007.

BROCKELMANN, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Çev. Neşet Çağatay, TTK Yay., Ankara 2002.

ÇELİK, Sebahattin, "Abbasiler Döneminde Hurremiye Mezhebi ve Babek İsyanı", *Balıkesir Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 15, 2006, s. 95-106.

DANIŞMEND, İsmail Hami, *Türk Irkı Niçin Müslüman Olmuştur? (Türklük ve Müslümanlık)*, Burak Yay., İstanbul 1994.

DEMİRCİ, Mustafa, "İktâ", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 43-47.

Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî, *Târîh-i Buhârâ*, Çev. Erkan Göksu, TTK Yay., Ankara 2013.

Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhiz, *Fezâilü'l-Etrâk: Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri*, Çev. Ramazan Şeşen, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1988.

ELÇİBEY, Ebulfez, "Babek ve Azerbaycan Direniş Hareketinin İlk Dönemleri", çev. Muhammet Kemalöglu, *Gümüşhane Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 8, 2013, s. 23-45.

ESİN, Emel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978.

HUNKAN, Ömer Soner, "El-Kand Fî Zikri Ulemâi Semerkand'da Türk Hakanlığı (Karahanlılar)", *Trakya Üniv. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5/S. 9, 2015, s. 1-17.

İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnâmesi Tercümesi*, Haz. Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975.

İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, C. VIII, IX, Çev. Abdülkadir Özyayın, Bahar Yay., İstanbul 1991.

KİTAPÇI, Zekeriya, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, C. 1, Otağ Yay., İstanbul 1986.

_____, *Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri Arasında İslâmiyet*, Yedi Kubbe Yay., Konya 2004.

KURT, Hasan, *Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci (Buhârâ Örneği)*, Fecr Yay., Ankara 1998.

OCAK, Ahmet Yaşar, "Ahmed Yesevi ve Türk Müslümanlığı", *Yesevilik Bilgisi*, ed. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB Yay., Ankara 2000, s. 177-185.

_____, "Türkler ve İslamiyet: Türklerin Müslümanlığı Tarihine Dair Bir Sorgulama", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Semih Tezcan'a Armağan, C. 13, S. 13, 2013, s. 251-260.

ÖNDER, Behçet, *Ortaöğretim Tarih 9 Ders Kitabı*, Ed. Yusuf Güzel, Bir-Yay Yay., Ankara (tarihsiz)

ŞEKER, Mehmet, *Türkistan'dan Anadolu'ya İnsan ve Toplum Hayatı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.

TAŞAĞIL, Ahmet, "Talas Savaşı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, s. 501.

_____, *Göktürkler I-II-III*, TTK Yay., Ankara 2012.

TURAN, Osman, "Türkler ve İslamiyet", *A.Ü. D.T.C.F. Dergisi*, IV/4 (1946), s. 457-485.

YAZICI, Nesimi, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1992.

24 Türklerin İslamlaşma Sürecine Dair Türk Tarih Yazımındaki

YILDIZ, Hakkı Dursun, "Abbasiler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, s. 31-48.

_____, "Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler", *Makaleler 1*, Haz. E. Semih Yalçın-Selçuk Duman, Berikan Yay., Ankara 2007, s. 109-124.

_____, "Türklerin Müslümanlığı Kabulü", *Makaleler 1*, Haz. E. Semih Yalçın-Selçuk Duman, Berikan Yay., Ankara 2007, s. 491-507.

_____, "Hazarlar Arasında Müslümanlığın Yayılması", *Makaleler 3*, Haz. E. Semih Yalçın-Selçuk Duman, Berikan Yay., Ankara 2007, s. 367-377.

YILMAZ, Ahmet, *Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf*, EKOYAY Eğitim Yayıncılık, Ankara 2015.

